

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 5903; BA, KK, nr. 4 (Yeniçeri Efendisi Defteri), 6593; Hezârfen, *Telhisü'l-beyân*, vr. 160*, 161*, 177*; Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kāunnâme (MTM, I/3 [1331])* içinde, s. 520; Râşid, *Târih*, V, 123; Çelebizâde Âsim, *Târih*, İstanbul 1282, s. 169, 266, 379, 465; Subhî, *Târih*, vr. 122; Çeşmizâde, *Târih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 20-21; Vâsîf, *Târih*, I, 33-34; a.e. (İlgürel), s. 117-118; D'Ohsos, *Tableau général*, VII, 191-201; Mustafa Nûri Paşa, *Netâ'icü'l-vukûât*, İstanbul 1327, II, 90; Lutfi, *Târih*, V, 114; VIII, 155-156; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-vekâyi'*, İstanbul, ts., s. 21-22; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 68-71; Hammer-Purgstall, "XVIII nci Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı ve Bâbî-Âlî" (trc. Halit İlteber), *İİ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/2-3, İstanbul 1941, s. 585-586; Pakalın, I, 695; Bekir Kütükoğlu, "Vekâ'inüvis", *İA*, XIII, 272; Cengiz Orhonlu, "Kh"âdjegân-ı Dîwân-ı Humâyûn", *El²* (İng.), IV, 908-909.

MEHMET İPŞİRLİ

HÂCEGÂN

(خواجهگن)

XII-XV. yüzyıllarda

Mâverâünnehir'de faaliyet gösteren ve Orta Asya sülûlîğinin gelişmesinde önemli rol oynayan bir tarikat.

Müteahhir Nakşibendî müellifleri, Hz. Ebû Bekir'le başlattıkları Nakşibendî silsilesinin Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848 [?]) zamanına kadar Bekriyye, Hâce Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö. 535/1140) zamanına kadar Bâyezîd'in Tayfûr lakabına nisbetle Tayfûriyye, Hemedânî'den Hâce Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) zamanına kadar Hâcegân tarikatı ve ondan itibaren de Nakşibendiyye adını aldığını kaydederek (Seyyid Hasib Üsküdârî, vr. 28^b). Silsilenin bu şekilde dönemlere bölünmesi doğru kabul edilirse Merv'deki hankahı "Horasan Kâbesi" olarak tanıyan Yûsuf el-Hemedânî'yi Hâcegân'ın ilki saymak gerekir. Nitekim silsilede "hâce" lakabını taşıyan ilk sülûlî de odur. Daha yaygın bir görüşe göre Hâcegân tarikatının gerçek kurucusu, Yûsuf el-Hemedânî'nin tayin ettiği dört halifenin dördüncüsü olan ve "ser-silsile-i Hâcegân" lakabıyla anılan Abdülhâlık-ı Gucdüvânî'dir.

Yûsuf el-Hemedânî'nin Buhara'da faaliyet gösteren ilk iki halifesi Hâce Abdulah-ı Berkî ve Hâce Hasan-ı Endâkî'nin halife bıraktıklarına dair bilgi yoktur. Yûsuf el-Hemedânî'nin üçüncü halifesi ve Yeseviyye'nin kurucusu Hâce Ahmed Yesevî'nin halifeleriyle kurduğu tarikata mensup olanların "hâce" yerine "ata" lakabını taşıdıklarına bakarak bunların Hâcegân silsilesinden ayrıldıklarını söylemek

mümkündür. Öte yandan Yesevîliğin daha ziyade Orta Asya göçebe Türk kavimleri arasında, Hâcegân'ın ise Mâverâünnehir'in Buhara gibi eski kültür merkezlerinde Farsça konuşan şehirliiler arasında yaygınlık kazandığı söylenebilir.

Hâcegân tarikatının sonradan Nakşibendîliğin mânevî yönünü de tayin eden sekiz prensibi Gucdüvânî tarafından ortaya konulmuştur. "Kelîmât-ı kudsiyye" diye meşhur olan bu prensipler şunlardır: 1. Hûş der-dem. Dervişin aldığı her nefeste gafletten kaçınması, Hakk'ı unutmaması. 2. Nazar ber-kadem. Yürürken gaflete sebep olacak herhangi bir şeyi görmemesi için gözünü ayağına dikmesi. 3. Sefer der-vatan. Lüzumsuz seyahatlerden vazgeçip kendini beşerî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaştıracak olan iç âlemindeki yolculuğa yönelmesi. 4. Halvet der-encümen. Sürette ve zâhirde halk içinde bulunurken mânen ve bâtınen Hak ile beraber olması. 5. Yâdkerd. Diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmesi. 6. Bâzgeşt. Zikir yaparken kelime-i tevhidin ardından, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır) cümlesini tekrarlaması. 7. Nigâhdâst. Kelime-i tevhidi söylerken aklından bütün yersiz düşünceleri atması. 8. Yâddâst. Her zaman Hak'tan âgâh olması. İlk yedi prensibin hedefinin bu sonuncusunu gerçekleştirmek olduğu söylenir. Bu prensipler, büyük bir ihtimalle Hâce Bahâeddin tarafından ortaya konan üç prensiple (vukûf-ı zamânî, vukûf-ı adedî, vukûf-ı kalbî) tamamlanmıştır (Sâfi, s. 20-28).

Nakşibendî geleneğine göre Gucdüvânî, Yûsuf el-Hemedânî'ye uyarak Hâce Ahmed Siddîk, Hâce Evliyâ-ı Kebîr (Kellân), Hâce Habbâz Buhârî ve Hâce Ârif-i Rîvgerî adlı dört halife bırakmıştır. Bunların dördü de mürid yetiştirdiği halde tarikatın devamını Ârif-i Rîvgerî sağlamıştır. Rîvgerî'den sonra Hâcegân silsilesi, sırayla Hâce Mahmud İncîrfağnevî (ö. 715/1315-16 [?]), Kübreviyye tarikatının büyüklerinden Alâüddevlî-i Simnânî ile ilişkisi bulunan Hâce Ali Râmîtenî, Hâce Muhammed Baba Semmâsî ve Hâce Bahâeddin Nakşibend'in asıl müşşidi olan Emîr Külâl ile (ö. 772/1370) devam eder (Muhammed b. Hüseyin Kazvîni, vr. 9^b-12^a). Bunlardan sadece Râmîtenî'ye *Risâle-i Hazret-i 'Azizân* adlı bir eser atfedilmektedir. Hakkında bir menâkıbnâme bulunan Emîr Külâl'den başka Hâcegân silsilesinde adı geçen sülûlîlerin hayatları ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.

Hâcegân şeyhlerinin benimsediği zikir metotlarının bir bütünlük arzemediği söylenebilir. Hemedânî zikri cehrî yaptığı halde halifesi Gucdüvânî, Hâce Hızır'dan öğrendiği hafi zikri benimsemiş ve halifelerine bu metodu telkin etmiştir. Ancak Ali Râmîtenî tekrar cehrî zikir usulünü getirmiş ve Emîr Külâl zamanına kadar bütün Hâcegân cehrî zikir metodu nu uygulamıştır. Hâce Bahâeddin Nakşibend, Gucdüvânî'nin ruhaniyetinden hafi zikir yolunu öğrenince cehrî zikir tamamen bırakmıştır. Onun kesin bir şekilde hafi zikir yolunu seçmesiyle müntesip bulunduğu silsilenin yeni bir döneme girdiği ve Nakşibendiyye tarikatının doğuşunda tayin edici bir rol oynadığı söylenebilir.

Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) gibi bazı Orta Asya Nakşibendî şeyhleri Hâce lakabını kullanmaya devam etmişlerse de Hâcegân, Nakşibendîlik'ten ayrı bir tarikat olarak Emîr Külâl'in Bahâeddin Nakşibend dışındaki diğer halifeleleriyle ancak iki üç nesil kadar varlığını sürdürürebilmiş, daha sonra Nakşibendîliğin içinde erimiştir. Molla Câmi'nin Nakşibendî yolunu anlatan risâlesine *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân* adını vermesi, Nakşibendî tarikatının mânevî ecdadına bir saygı ifadesi olarak değerlendirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Râmîtenî, *Risâle-i Hazret-i 'Azizân* (Muhammed Bâkır b. Muhammed Ali, *Mağâmât-ı Şâh-ı Nakşibend* içinde), Buhara 1328/1910, s. 25-36; Mevlânâ Şehâbeddin, *Menâkıb-ı Emîr Külâl-i Sühârî*, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., nr. 169; Câmi, *Nefehât* (nşr. Mahmûd-ı Âbidî), Tahran 1370 hş./1991, s. 380-388; a.mlf., *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân* (nşr. Abdülhay Habîbî), Kabil 1343 hş./1964; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 409-415; Sâfi, *Reşehât*, Taşkent 1911, s. 18-54; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni, *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Bibliothèque Nationale, supplément persan, nr. 1418; Seyyid Hasib Üsküdârî, *Menâkıb-ı Şeyh Mehmed Emin Tokadî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Ser'iyye, nr. 1103; M. Fuad Köprülü, "Hâce", *İA*, V/1, s. 24.

HAMİD ALGAR

HÂCER

(هاجر)

Hz. İbrâhim'in eşi ve Hz. İsmâil'in annesi.

İbrânîce'de Hagar olarak geçen Hâcer kelimesinin anlamı "kaçma, kaçış"tır. Grekçe'de Agar, Arapça'da hem Âcer hem de Hâcer şeklinde yer almaktadır. Bütün Bu-hârî nüshalarında Âcer diye kaydedilen kelime Hâcer olarak meşhur olmuştur (Aynî, X, 16; *Tecrid Tercemesi*, VI, 520).

Arapça olmayan Âcer'in kökü bilinmemektedir (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "ecr" md.). Hâcer ise "terketmek, hicret etmek; şirkten uzaklaşmak; emsalinden üstün olmak" mânalarına gelen hecr köküne ait olabileceği gibi Güney Arabistan'da bir yerleşim merkezi olan Hecer'le de alâkalı olduğu düşünülmektedir (a.g.e., "hcr" md; *EJd.*, VII, 1075).

Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden söz edilmeyen Hâcer Tevrat'a göre Mısırlı bir câriyedir (Tekvîn, 16/1). Hz. İbrâhîm ve eşi Sâre, Ken'ân diyarında (Filistin) kıtlık olunca bir süre kalmak için Mısır'a giderler. Mısır'a vardıklarında Firavun Sâre'nin güzelliğini duyup onu sarayına aldırır. Karşılığında da Hz. İbrâhîm'e çeşitli hayvanlarla köle ve câriyeler verir. Firavun Sâre'ye yaklaşmak ister, fakat Rab tarafından cezalandırılır. Sâre'nin Hz. İbrâhîm'in eşi olduğunu ve onların sıradan insanlar olmadıklarını anlayan Firavun Sâre'yi geri gönderdiği gibi daha önce verdiklerini de almaz (Tekvîn, 12/10-20). Tevrat'ta açıkça belirtilmemekle birlikte Hâcer de Hz. İbrâhîm'e verilen câriyeler arasında bulunmalıdır (*DB*, I/1, s. 262).

Yine Tevrat'a göre uzun süre çocuğu olmayan Sâre, dönemin kuralları gereğince neslin devamı için Hâcer'i ikinci eş olarak kocasına takdim eder. Hâcer hamile kalınca, Sâre'ye karşı tavrı değişir; Sâre de ona kötü davranır ve kaçmak zorunda bırakır. Şur yolunda bir çeşme başında Hâcer'i bulan Rabb'in meleği hanımına geri dönmesini söyler ve, "Senin zürriyetini çoğalttıkça çoğaltacağım ve çokluktan sayılmayacaktır. İşte sen gebesin ve bir oğul doğuracaksın, onun adını İsmâil koyacaksın" diyerek müjde verir (Tekvîn, 16/1-14). Bunun üzerine geri dönen Hâcer'den Hz. İsmâil dünyaya gelir (Tekvîn, 16/15-16).

Hz. İbrâhîm 100. oğlu İsmâil on dört yaşında iken Sâre İshak'ı dünyaya getirir. İshak'ın sütten kesilmesi münasebetiyle verilen ziyafet sırasında İsmâil İshak'a gülünce Sâre kızar ve Hz. İbrâhîm'e, "Bu câriyeyi ve oğlunu dışarı at; çünkü bu câriyenin oğlu benim oğlumla, İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır" diyerek onları kovmasını ister. Hz. İbrâhîm ise bunu doğru bulmaz; ancak Allah da aynı şeyi emredince ekmele su tulumunu Hâcer'in omuzuna yükler, çocuğu da yanına verip gönderir. Hâcer oğluyla birlikte Ber-şeba çölüne gider. Su tükenince çocuğu bir çalı dibine atar; onun ölümünü görmemek için de bir ok atımı mesafeye giderek ağlamaya başlar. Çocuğun sesini

işiten Rabb'in meleği Hâcer'e seslenerek korkmamasını söyler. Allah Hâcer'in gözlerini açar ve bir su kuyusu görür. Kuyudan su çekerek çocuğa içirir. Daha sonra Paran çölüne yerleşen Hâcer oğlu büyüünce ona Mısırlı bir kadın alır (Tekvîn, 21/1-21). Tevrat'ta Hâcer'in daha sonraki hayatı ve ölümüyle ilgili bilgi yoktur. Tevrat tefsirlerinde ise Hâcer Firavun'un kızı olarak gösterilir. Firavun, sarayında Sâre'ye gösterilen hürmeti görünce, "Kızım başkasının evinde hanımefendi olacağına bu sarayda hizmetçi olsun" diyerek kızı Hâcer'i Sâre'ye verir. Hâcer çocuk sahibi olur olmaz, "Hanımefendim aslında dışarıdan görüldüğü gibi değildir. Takvâ sahibi imiş gibi görünür, ancak sırf güzelliği bozulmasın diye hamilelikten uzak durmuştur" diyerek giybetini yapar. Bunun üzerine Sâre durumu Hz. İbrâhîm'e anlatıp onun karşı çıkmasına rağmen hamile olan Hâcer'e ağır köle işleri yaptırır. Hâcer, Sâre'nin baskısı üzerine evden kaçınca dört veya beş melek kendisine görünür; ancak Hz. İbrâhîm'in evinde bu semâvî varlıkları görmeye alışkın olduğu için ürkmez.

Tevrat'ta Hâcer'le ilgili bilgiler iki ayrı yerde nakledilmekte (Tekvîn, 16/1-16, 21/1-21) ve bu iki anlatımda ortak noktalar bulunmaktadır. Her iki metinde de Hâcer'in uzaklaştırılması veya kaşışı (Tekvîn, 16/6, 21/14), kendisine müjde veren bir meleklerle karşılaşması (Tekvîn, 16/7-12, 21/17-18) ve bir su kaynağının ortaya çıkışı (Tekvîn, 16/14, 21/19) söz konusudur. Kitâb-ı Mukaddes'le ilgili tenkit çalışmalarında, Tevrat'ta Hâcer'in anlatıldığı bölümlerden Tekvîn, 16/1^b-2, 4-14'ün Yahvist; Tekvîn, 16/1^a, 3, 15-16'nın Ruhban ve 21/8-21'in Elohist metin olduğu, 16/9'un ise her iki anlatımı birbirine bağlayıp uzlaştırmayı amaçlayan, daha sonraki dönemlere ait bir redaksiyon ürünü olduğu ileri sürülmektedir (*EJd.*, VII, 1075).

Tevrat'a göre İshak'ın doğumu sırasında İsmâil'in on dört yaşına bastığı ve sürgün olayının İshak'ın sütten kesilmesinden sonra vuku bulduğu dikkate alındığında bu olay sırasında İsmâil'in on beş veya on altı yaşında olması gerekir. Halbuki Tevrat'ın sürgün hadisesini anlatan bölümünün İsmâil'le ilgili ifadeleri onun en çok beş altı yaşlarında bir çocuk olduğu kanaatini vermektedir. Bu durum metin tenkidi bakımından Tevrat'ta iza-hı güç bir meseledir.

İslâmî kaynaklarda Hâcer'in Mısırlı ve Kıbt krallarından birinin kızı olduğu belirtilir. Babasının Menfis halkından ve ora-

nın kralı bulunduğu nakledildiği gibi, Hâcer'in Hz. İbrâhîm'in Mısır'a varışında iş başında bulunan firavunun câriyelerinden olduğu da rivayet edilmektedir (Taberî, I, 245). Onun Ümmülarab'dan (Ümmülarık) veya Yâk denilen köyden yahut Nil yakınındaki Ensina kasabasının bir köyünden olduğu da rivayet edilmektedir (İbn Hişâm, I, 6; Aynî, X, 16). Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber, İbrâhîm'in eşi Sâre ile birlikte zalim bir hükümdarın hüküm sürdüğü bir şehre geldiklerini, hükümdarın Sâre'ye göz koyduğunu, fakat Allah'ın onu koruduğunu, sonunda da bu melikin Sâre ile birlikte Hâcer'i de kendisine vererek geri gönderdiğini bildirmektedir (Buhârî, "Büyü", 100; "Hibe", 28, 36). Diğer taraftan Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Mısır'ı fethettiğinizde halkına iyi davranın; çünkü onlara karşı ahdimiz ve onların bizimle akrabalığı vardır" (*Müsned*, V, 174; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 227).

Sâre ile evlenen İbrâhîm'in uzun süre çocuğu olmamıştı. Bundan dolayı zaman zaman Allah'a yalvarmış ve, "Rabbim bana sâlihlerden olacak bir evlât ver!" (es-Sâffât 37/100) şeklinde dua etmiştir. Sâre kocasının evlât hasreti çekmesine üzülmüş ve ona Mısır'dan getirdiği câriyesi Hâcer'i ikinci eş olarak takdim etmiştir. Bu evlilikten İsmâil dünyaya gelmiş, fakat Sâre onun doğumundan sonra Hâcer'i kıskanmaya başlamış, bir müddet sonra da kocasından Hâcer'i ve oğlunu evden uzaklaştırmasını istemiştir. Bunun üzerine bir süre tereddüt gösteren İbrâhîm, Allah'tan aldığı emir üzerine Hâcer ile oğlunu evden uzaklaştırmış ve onları Mekke'ye Kâbe'nin bulunduğu yere götürmüştür. O sırada tamamen ıssız olan Mekke'nin kupkuru vadisine getirilen Hâcer İbrâhîm'e, "Bizi hiçbir ekinin bitmediği ve kimsenin yaşamadığı bu vadiye bırakıp gidecek misin?" diye sormuş, İbrâhîm de bunu Allah'ın emriyle yaptığını ve böyle yapmaya mecbur olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte oğlunu ve karısını bu ıssız yerde âdeta ölüme terketmek İbrâhîm'e çok zor gelmiş ve Allah'a şöyle dua etmiştir: "Ey rabbimiz, ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben neslimden bir kısmını senin Beytül-harâm'ının (Kâbe) yanında ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Sen de insanlardan bir kısmının gönlünü onlara meylettir ve çeşitli meyvelerle onları besle ki sana şükretsinsin" (İbrâhîm 14/37).

Hâcer, ıssız Mekke vadisinde İbrâhîm'in bırakmış olduğu az miktardaki su ve er-

zakın tükenmesi üzerine İsmâil'in susuzluktan ölmesinden korkarak telâşlanmış, çaresizlikten Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmiş, bu sırada oğlunun bulunduğu yerden zemzem suyunun çıktığını görmüş ve bu vadiye kendisine su ihsan eden Allah'a şükretmiştir. Hz. Peygamber, "Allah İsmâil'in annesine rahmet etsin. Eğer suyun önünü kapamasaydı zemzem akıp giden bir ırmak olurdu" demiştir (*Müsned*, I, 347; Buhârî, "Enbiyâ", 9).

İsmâil'in büyümesinden sonra Allah'ın İbrâhim'den onu kurban etmesini istemesi ve İbrâhim'in bu emri yerine getirmeye çalışması üzerine şeytan tarafından iğvâ edilmek istenen Hâcer durumu tevekkülle karşılayarak şeytanın iğvâsına kapılmamış, İsmâil'in kurban edilmek istenmesine rızâ göstermiştir.

Hâcer çevreden gelenlerle beraber Mekke'de yaşamış, orayı imar etmiş ve doksan yaşında vefat ederek Hicr'e defnedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Frûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "ecr", "hcr" md.leri; *Müsned*, I, 347; V, 174; Buhârî, "Büyü", 100, "Hibe", 28, 36, "Enbiyâ", 9; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 227; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 77; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 6-8, 296; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 56-67; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 24-25; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 32; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 245-250; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamid), I, 57; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 102-106; Sa'lebi, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 61-63; İbn Kesir, *el-Bidâye*, Beyrut 1966, I, 151-157; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1967, I, 653; *Tecrid Tercemesi*, VI, 520; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, X, 16; Zekî Şenûde, *Târîhu'l-Akba*, Kahire 1973, II, 6-7; M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr., *Kaşasû'l-Kur'ân*, Kahire 1984, s. 56-60; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrâhim ve Hanîflik*, Ankara 1985, s. 68-70; M. Newman, "Hagar", *IDB*, II, 508-509; M. Friedberg - E. E. Halevy, "Hagar", *EJd.*, VII, 1074-1076; E. Mangenot, "Agar", *DB*, I/1, s. 262-263.

ŞABAN KUZGUN

HACERÜLESVED

(الحجر الأسود)

Kâbe'nin güneydoğu köşesine tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirilen taş.

el-Hacerü'l-esved terkibi Arapça'da "siyah taş" anlamına gelir. Yerden 1,5 m. kadar yükseklikte bulunan, yaklaşık 30 cm. çapında ve yumurta biçimindeki bu taşın siyaha yakın koyu kırmızı renkte olması sebebiyle böyle adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar, Hacerülesved'in Hz. İbrâhim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirildiği konusunda ittifak etmekle birlikte bu taşın menşei, tarihçesi ve mahiyeti hakkında, birçoğu zayıf isnatlara dayanan, bazıları aynı zamanda sembolik bir anlam taşıyan çeşitli rivayetler nakledilmiştir. (Ezrakî, I, 62-66, 322-329; Fâkihî, I, 81-97; Süheylî, II, 270-275). Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerülesved'in cennetten indirildiği, Nûh tûfanı sırasında Ebû Kubeys dağında bulunduğu ve Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşası esnasında oradan getirilerek yerine konulduğu ifade edilmektedir.

İslâmiyet'ten önce Araplar'ın Hacerülesved'e ayrı bir önem ve kutsiyet atfetmeleri ve onu âdetâ Kâbe'nin kutsiyetinin sembolü saymaları, bu taşın Hz. İbrâhim'den itibaren devam edegelen hac ve tavaf ibadetinin önemli bir ögesi olmasının yanı sıra bu dönemde Araplar arasında özellikle taşlara ve bu taşlardan yapılmış putlara tapınma âdetiyle de bağlantılı olmalıdır. Nitekim bu husus bir kısım Batılı araştırmacıyı, Hacerülesved'in Araplar'ın eski bir putundan arta kalan bir parça olabileceği tarzında yanlış bir kanaate sevk etmiştir (Cevâd Ali, VI, 436-437).

Kâbe'nin zaman içinde sel ve yangın gibi çeşitli âfetlere, ayrıca insanların saldırılarına mâruz kalmasının sonucunda Hacerülesved'de bazı hasarlar ve parçalanmalar meydana gelmiş, ancak her defasında bu parçalar büyük bir titizlikle yerlerine yapıştırılarak korunmaya çalışılmıştır. İslâm'dan önceki dönemde Huzâalılar tarafından Mekke'den çıkarılan Cürhümlüler'in sakladığı Hacerülesved, uzun süren aramalardan sonra bulunarak tekrar yerine konmuştur. Hz. Muhammed henüz otuz beş yaşında iken Kâbe'nin Kureyşliler tarafından yeniden inşası sırasında Hacerülesved'in yerine yerleştirilmesi hususunda kabileler arasında anlaşmazlık çıkmış, bu şerefli görevi hiçbir kabile diğerine bırakmak istememişti. Bunun üzerine Kureyşliler'in en yaşlısı Ebû Ümeyye b. Mugire'nin teklifiyle belirlenen bir yöntem sonunda hakem kabul edilen Hz. Muhammed, Hacerülesved'i bir örtü içine koyarak bütün kabile reislerinin iştirakiyle kaldırmış, yerleştirileceği yerin hizasına gelince de bizzat kendisi bu görevi yerine getirmişti. Abdullah b. Zübeyr döneminde (683-692) çıkan bir yangında üç parçaya ayrılan Hacerülesved, parçaları birbirine

yapıştırılarak gümüş bir mahfaza içine alınmış, daha sonra yıpranan bu mahfaza 189 (805) yılında Hârûnürreşid tarafından takviye ettirilmiştir. 317'de (930) Karimatî lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî Mekke'de yaptığı katliam ve yağma sırasında Hacerülesved'i yerinden sökerek Hecer'e götürmüştür. Böylece Kâbe uzun bir süre Hacerülesved'siz kalmış, ancak hacılar tavaf esnasında Hacerülesved mevcutmuş gibi bulunduğu yeri istilâm ederek (aş.bk.) tavaflarını yapmışlardır. Nihayet bir rivayete göre Fâtımî Halifesi Mansûr-Billâh'ın emriyle, diğer bir rivayete göre ise Abbâsî Halifesi Mutî'l-Lillâh'ın 30.000 dinar fıdye ödemesi üzerine Hacerülesved Mekke'ye getirilerek (339/950-51) yerine yerleştirilmiş ve gümüş mahfazası tamir edilerek yenilenmiştir. Daha sonra Hacerülesved'i çalma veya ondan bir parça koparma yönünde birçok teşebbüs olmuşsa da bunlar engellenmiş veya koparılan parçalar özenle yerine monte edilmiştir. Bu taşta ait küçük bir parça Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bir hadım ağası tarafından İstanbul'a getirilmiş ve türbe kapısının üst tarafına konulmuştur (Mahmud Esad, s. 326). İbrâhim Rifat Paşa'nın naklettiğine göre Hacerülesved 1290'da (1873), ortasında 27 cm. çapında yuvarlak bir açıklığın bulunduğu gümüş bir mahfaza içine alınmış olup (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 264) bu açıklık sayesinde taşta dokunulmasına imkân sağlanmıştır. 1932 yılında bir Afganlı Hacerülesved'den bir parça koparmış, ancak yakalanarak idam edilmiştir.

Hacerülesved

